sayılamayacağını ileri sürmüşlerdir. İslâm âlimleri, bu son iki görüşü benimseyen grupların müslüman kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir.

Halefiyye. Meymûniyye'ye muhalefet ederek onlardan ayrılan ve daha sonra Kirman ve Mukran Hâricîleri'nin reisi olan Halef el-Hâricî'ye intisap edenlerden oluşur. Kader problemiyle hayır ve şer konularında Ehl-i sünnet'in fikirlerine katılan, ancak müşriklerin çocuklarının cehennemlik olduğunu ileri süren bu fırkanın mensupları, aralarında kendilerinden olan bir imam bulunmadıkça savaşa girmeyi câiz görmezler.

Hamziyye. 179 (795-96) yılında Horasan'da isyan eden, uzun süre Abbâsî kuvvetleriyle mücadele ettikten sonra Me'mûn zamanında öldürülen Hamza b. Edrek'e (Etrek veya Ekrek) bağlı olanlardan meydana gelen bu fırkaya göre, Allah amellerin yaratılmasını kullara havale etmiş, onlara hayır ve şer işleme gücünü vermiştir. Bundan dolayı kulların fiillerinde Allah'ın iradesi ve müdahalesi söz konusu değildir. Bu fırka, görüşlerinde tamamen Meymûniyye'nin tesirinde kalmıştır. Onlara göre muhaliflerinin ve müşriklerin çocukları cehennemliktir. Ayrıca, düşmandan alınan ganimetlerin kullanılmayıp tahrip edilmesi veya yakılması, şartlar gerektirdiği takdirde bir asırda iki imamın bulunmasının câiz olması, Hamziyye'nin görüşleri arasında yer alır.

Şuaybiyye. Fırkanın öncüsü olan Şuayb b. Muhammed, önceleri Meymûniyye'ye bağlı iken kader ve kulların fiilleri konusunda Meymûniyye'nin hürriyetçi düşüncesine karşı çıkmış ve mevcut olan her şeyin Allah'ın iradesi ile vücuda geldiğini kabul ederek bu fırkadan ayrılmıştır. İmâmette Hâricîler'in genel prensiplerine uyan Şuaybiyye, çocuklar ve kaade meselesinde ana fırka olan Acâride'nin görüşlerini benimsemiştir.

Hâzimiyye. Sîstan'daki Acâride'nin çoğunluğunu teşkil eden bu zümre, Hâzim b. Ali'nin mensuplarıdır. Hâzimiyye, kulun iradesini kabul etmemiş ve her şeyin ilâhî iradeye bağlı olarak meydana geldiğini ileri sürmüştür. Kul kendine has bir kudrete sahip değildir. Allah, hayatlarının sonunda kendisine iman ile geleceğini bildiği kimseleri sever, küfür ile gelecek kimselere de buğzeder. Hâzimiyye'nin, Hz. Ali hakkında müsbet veya menfi bir kanaat belirtmedikleri de nakledilmektedir.

Ma'lûmiyye. Aslında Hâzimiyye'ye bağlı olan bu fırkanın inancına göre, Allah'ı bütün isimleriyle bilmeyen kimse, bunların hepsini öğrenip gerçekten iman etmedikçe kâfir sayılır. İstitâat fiille beraberdir, fiil ise kul tarafından yaratılır.

Meçhûliyye. Hâzimiyye'den ayrılan ve Ma'lûmiyye'ye karşı olan bu fırkaya göre, Allah'ın bazı isim ve sıfatlarını bilip bazılarını bilmeyen kimse de mümin sayılır. Kulların fiilleri ise Allah tarafından yaratılır.

Saltiyye. Osman b. Ebü's-Salt'in görüşlerini benimseyen bir fırkadır. Kendi mensuplarını müslüman ve dost kabul etmekle beraber bunların henüz erginlik çağına girmemiş çocukları hakkında hüküm vermezler. Bunlarla ilgili verilecek hüküm, mükellef oldukları zaman İslâmiyet'i ve kendi mezheplerini kabul veya reddetmelerine göre değişir.

Etrâfiyye. Sîstanlı Gālib b. Şâzek'e mensup olan bu fırka, kader konusunda Hamziyye'nin görüşlerine katılmakla birlikte, onlara göre İslâmî çevreden uzak bulunan kimseler (etrâf), akıl yoluyla bilinecek hususları yerine getirdikleri takdirde, bilemedikleri dinî konuları terketmekte mâzur sayılırlar.

Eş'arî ile Abdülkāhir el-Bağdâdî, Sa'lebe b. Amr veya Sa'lebe b. Mişkân'a uyan ve tâli bazı gruplardan oluşan Seâlibe'yi de Acâride'nin kolları arasında göstermişlerdir. Şehristânî ise Seâlibe'yi Hâricîler'in müstakil bir fırkası kabul eder (bk. SEÂLİBE).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1960-70 → Beyrut, ts. (Dâru Süveydân), VIII, 261, 273; Eş'arî, *Makālât* (nşr. H. Ritter), Wiesbaden 1382/1963, I, 93-97; Bağdâdî, *el-Fark* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire, ts. (Mektebetü Dâri't-türâs), s. 93-100, 280-290; a.mlf., *Uṣûlü'd-dîn*, İstanbul 1346/1928 → Beyrut 1401/1981, s. 332; İbn Hazm, *el-Faṣl* (nşr. Muhammed İbrâhim Nasr—Abdurrahman Umeyr), Riyad 1402/1982, V, 54, 55; İsferâînî, *et-Tebṣîr* (nşr. Zâhit Kevserî), Kahire 1359/1940, s. 32-33; Şehristânî, *el-Milel ve'n-niḥal* (nşr. M. Seyyid Kîlânî), Kahire 1381/1961, I, 128-131; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (nşr. C. J. Tornberg), Leiden 1851-76 → Beyrut 1399/1979, VI, 147, 150-151, 168, 209; Makrîzî, *el-Ḫıṭaṭ*, Bulak 1270 → Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), II, 354-355; Zebîdî, *Tâcü'l-ʿarûs*, "ʿacerred" md.; Şekîb Arslan, *Ḥâżirü'l-ʿâlemi'l-İslâmî* [Lothrop Stoddart], Beyrut 1394/1973; *Târîḫu'l-memâliki'l-İslâmiyyeti'l-Hindiyye*, IV, 327-328; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fığlalı), Ankara 1981, s. 30, 40, 116-117; Ahmed Şelebî, *Mevsûʿatü't-târîḫi'l-İslâmî ve'l-ḥażârati'l-İslâmiyye*, Kahire 1984, II, 277; [T.H.], "Acâride", *İA*, I, 116; R. Rubinacci, "ʿAdjārida", EI^2(İng.), I, 207.

MUSTAFA ÖZ

ACBÜ'z-ZENEB

(عجب الذنب)

İnsanın ilk yaratılışında ve öldükten sonraki dirilişinde bedenin özünü oluşturduğu kabul edilen madde.

"Her şeyin son kısmı, kuyruk sokumu" anlamına gelen **acb** ile "kuyruk" anlamına gelen, aynı zamanda "bir şeyin sonu ve ucu" demek olan **zeneb** kelimelerinden oluşan **acbü'z-zeneb**in sözlük anlamı "kuyruk sokumu" demektir. Öldükten sonraki dirilişin tasvir edildiği hadislerde yer alan acbü'z-zeneb, bazan sadece tekrar dirilişin esasını teşkil eden madde anlamında geçer. "Sonra Allah gökten bir (hayat) suyu indirir ve bu sayede ölüler, bitkinin yerden bitişi gibi (kabirlerinden) çıkarlar. İnsan cesedi bütünüyle çürüyüp yok olur, ancak acbü'z-zeneb müstesna, insanlar bundan yaratılır" (Buhârî, "Tefsîr", 39/3, 78/1; Müslim, "Fiten", 141; İbn Mâce, "Zühd", 32). Bazı hadislerde ise hem ilk yaratılışın, hem de ikinci yaratılışın maddî özü olduğu belirtilir: "Toprak insanoğlunun acb dışındaki bütün cesedini yiyip tüketir. İnsan acbden yaratılmıştır; tekrar ondan meydana getirilecektir" (*el-Muvaṭṭaʾ*, "Cenâʾiz", 48; *Müsned*, II, 322, 428; Müslim, "Fiten", 142; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 24).

Hz. Peygamber'in hardal tanesine benzettiği ve bir anlamda insan bedeninin çekirdeği olarak kabul ettiği (bk. *Müsned*, III, 28) acbü'z-zeneb, hadis şârihleri tarafından "omurga kemiğinin son parçasını teşkil eden kuyruk sokumu" olarak açıklanmıştır. Fakat insan cesedinin hiçbir zaman çürümeyecek bir parçasının bulunabileceği konusunda bazı yorumcular farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Birçok din bilgini, hadislerde anlatıldığı üzere acbü'z-zenebi, varlığını kıyamete kadar koruyacak olan ve insan bedeninin bütün özelliklerini taşıyan bir maddî öz olarak kabul ederken Müzenî, Tîbî, Müzhirî ve diğer bazı âlimler Allah'tan başka her şeyin fâni olduğunu belirten âyeti (el-Kasas 28/88) delil göstererek acbü'z-zenebin, insan cesedinin en son çürüyen parçası olduğu ve toprakta uzun müddet çürümeden kalacağından dolayı hadiste "yok olmaz" diye vasıflandırıldığı görüşünü benimsemişlerdir (bk. Zemah-

şerî, *el-Fâʾiḳ*, "ʿacb" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "ʿacb" md.; Nevevî, *Şerḥu Müslim*, X, 422; İbn Hacer, XVIII, 174; Aynî, XV, 412). Son devir âlimlerinden M. Reşîd Rızâ da birinci görüşün itikadî sahada delil kabul edilebilecek bir temele dayanmadığını öne sürerek ikinci görüşü tercih etmiştir (bk. *Tefsîrü'l-menâr*, VIII, 470).

Acbü'z-zenebin çürüyüp yok olacağını kabul edenlerin, doğruluğunda şüphe bulunmayan ilgili hadislerin zâhirî mânasını kabul etmemek için geçerli bir delil gösteremedikleri dikkate alınırsa, çoğunluğun benimsediği birinci görüşün daha isabetli olduğu ortaya çıkar. Esasen konuyla ilgili hadislerde anlatılmak istenen husus, toprağa karışan insan cesedinin tekrar yaratılmasına esas teşkil edecek maddî bir unsurun toprakta veya cesedin çürüyüp yok olduğu herhangi bir mekânda varlığını koruyabilmesidir. Acbü'z-zenebin gözle görülebilen küçük bir kemik parçası olarak anlaşılması uygun olmayabilir. Nitekim insanın tekrar yaratılışına esas teşkil edecek maddeden baseden hadislerde acbü'z-zeneb yerine **acmü'z-zeneb** (kuyruk sokumu civarında nokta gibi pek küçük bir şey, nüve) ifadesinin yer aldığı da nakledilmektedir (bk. Zemahşerî, *el-Fâʾiḳ*, "ʿacb" md.; Kurtubî, XV, 58). Buna göre insanın acmü'z-zenebden, yani kendisinin fizyolojik özelliklerini taşıyan ve duyularla idrak edilemeyen noktaya benzer çok küçük bir parçadan yaratılacağı anlaşılmaktadır. "Hani rabbin insanların sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp onları kendilerine şahit tutmuştu" (el-A'râf 7/172) âyetindeki "çıkarılan zürriyetler"e, "gözle görülemeyecek zerreler" mânasının verilmesi (bk. M. Reşîd Rızâ, VIII, 473), bu açıklamayı teyit etmektedir.

Biyolojinin çağımızda gelişen genetik kısmına ait verileri, adı ister acbü'z-zeneb olsun ister acmü'z-zeneb olsun, insanın maddî varlığının kaynağını teşkil eden unsurların (moleküllerin) toprakta veya başka bir mekânda varlığını devam ettirdiğini bildiren haberleri doğrular mahiyettedir. Zaten acbü'z-zeneble ilgili hadislerin tasvir ettiği ikinci yaratılış, hem oluşum hem de mekân bakımından insanın ana rahmindeki oluşumuna fazlasıyla benzemektedir. Embriyolojinin verilerine göre sperm ana rahmine düştüğü zaman, orada çekirdeğin toprakta çimlenişi gibi çimlenir ve biter. Bu bitme esnasında ana rahmi ile insan embriyonu arasında birleştirici bir sap bulunur. Bu sap insan embriyonunun kuyruk sokumuna tekabül eden bölgesi ile irtibatlıdır. Başlangıçta insan bu sap üzerinde büyür. Ana rahmindeki döllenme anı yumurtanın öldüğü andır. İnsanın ölümü de bulunduğu toprağın döllenmesi şeklinde düşünülebilir. Bu, Allah Teâlâ'nın ölüden diri, diriden ölü çıkarmak (bk. el-En'âm 6/95) şeklindeki kudret tecellîsine de uygundur. Esasen Kur'ân-ı Kerîm'deki **fenâ** ve **helâk** kavramlarını "mutlak yok oluş" (adem) anlamında değil, canlının ölümünden önceki formunun bozularak çeşitli varlık şekillerine dönüşmesi, bunun yanında ölümden önceki varlığına ait bazı özellikleri de koruması şeklinde anlamak İslâmî akîdeye ters düşmez. Dolayısıyla hadislerde acbü'z-zeneb veya acmü'z-zeneb diye ifade edilen şeyin ölümsüzlüğünü ve yeniden dirilişin nüvesini teşkil edeceğini düşünmek, Allah'tan başka her şeyin fâni olacağı inancıyla çelişmez.

Günümüz tıp bilimlerinde acbü'z-zeneble ilgili bilgi bulunmamakla birlikte, kuyruk sokumu bölgesinde bitkilerin tohumuna benzeyen, noktacık halinde bir teşekkülün veya hücrenin bulunabileceğini söylemek mümkündür. İnsanın ikinci defa yaratılışı, Hz. Îsâ'nın ana rahminde muhtemelen tek hücre ile oluşması gibi, bir tek hücrenin hücre kültüründe çoğalması yoluyla olabilir ve hücre genlerindeki genetik şifre bu yaratılış olayını düzenleyebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvaṭṭaʾ, "Cenâʾiz", 48; *Müsned*, II, 322, 428; III, 28; Buhârî, "Tefsîr", 39/3, 78/1; Müslim, "Fiten", 141, 142; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 24; İbn Mâce, "Zühd", 32; Zemahşerî, *el-Fâʾiḳ*, "ʿacb" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "ʿacb" md.; Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân* (nşr. Ebû İshâk İbrâhim), Kahire 1386-87/1966-67, XV, 58; Nevevî, *Şerḥu Müslim* (*İrşâdü's-sârî* içinde), Bulak 1304-1306 → Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), X, 422; *Lisânü'l-ʿArab*, "ʿacb", "ʿacm" md.; İbn Hacer, *Fetḥu'l-Bârî* (nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd v.dğr.), Kahire 1398/1978, XVIII, 174; Aynî, *ʿUmdetü'l-ḳârî*, Kahire 1392/1972, XV, 412-413; Sehârenfûrî, *Beẕlü'l-mechûd*, Kahire 1393/1973 → Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye), XVIII, 277; M. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, Beyrut 1353-54, VIII, 470-471, 473; F. Beck, *Embryology and Genetics*, Oxford 1973, s. 125, 131, 134, 141, 143.

Y. Şevki Yavuz

ACCÂC

(العجّاج)

Ebü'ş-Şa'sâ' Abdullāh b. Ru'be (رؤبة)
(ö. 97/715-16)

Temîm kabilesi şairlerinden.

Bir mısraında "ya'uccü" (يعجّ) ve "ac'ace" (عجعج) kelimelerini kullandığı için kendisine Accâc lakabı verilmiştir. Muhtemelen Hz. Osman'ın hilâfetinin (644-656) ilk yıllarında Basra'da doğdu ve orada yetişti. Ebû Hüreyre ile görüşerek ondan hadis dinledi. Ebû Ubeyde ile Merzübânî onun Câhiliye devrinde doğduğunu söylerler (bk. *el-İṣâbe*, III, 89). Hayatının sonlarına doğru felç geçirip kötürüm olduğu rivayet edilmektedir.

Accâc, **recez*** tarzında şiir söyleyen bir şairdir. Bu tarzda şiir söylemeyi daha önce Ağleb b. Cüşem el-İclî denemiş ve başarmıştı. Accâc ve oğlu Ru'be de söyledikleri uzun **urcûze***lerle bu tarzın en büyük mümessilleri sayılmışlardır.

Accâc'ın divanından bir sayfa
(Nuruosmaniye Ktp., nr. 3983, vr. 1b)

بسم الله الرحمن الرحيم

قال العجاج واسمه عبد الله بن رؤبة بن لبيد بن صخر بن كنيف